

प्रकरण पाचवे
निष्कर्ष (उपसंहार)

पान क्र. १०३ ते १०५

प्रकरण ५ वे उपसंहार

प्रकाश संत यांच्या 'वनवास' व 'पंखा' या दोन्ही कथासंग्रहाचा चिकित्सक अभ्यास केल्यानंतर त्यांच्या कथासंग्रहातील वैचारिक बैठक, लालित्य, बालमनातील तरल सुक्ष्म संवेदनांची जाणीव व त्यातील सौंदर्य सहज प्रत्ययास येते. लंपन या बाल व्यक्तित्तेतून हळूवार मनाची उलथापालथ आणि सुंदर संस्काराची केलेली जडणघडण दिसून येते. शाश्वत विचारांतून साकारलेले बालमनोविश्व आणि या मनोविश्वात साचून राहिलेल्या भावभावनांचा लंपनवर होणारा परिणाम आणि त्याचे वास्तव दर्शन मनाला आत्मकेंद्री, अंतर्मुख बनवते.

बालमनाचे भावविश्व, त्याची निरागसता, सहजसुंदर लालित्यपूर्ण वर्णन रेखाटले ते केवळ प्रकाश संत यांनीच. साहित्य क्षेत्रातील त्यांनी दिलेले योगदान, मांडलेले वास्तव सत्य, त्यांची भाषाशैली त्यामुळे संत हे इतरांपेक्षा निराळे वाटत असून त्यांनी केलेली साहित्यक्षेत्रातील सेवा अपूर्व आहे. सुखवस्तू, मध्यमवर्गीय कुटुंबातील कोवळ्या ९-१० वर्षांच्या लंपनच्या मनातील विचार साखळीची एक एक कडी जोडत जावून आठवणींचा झरा सदैव झिरपत ठेवण्याची किमया प्रकाश संत यांनी केली आहे. आई-वडील, भाऊ-बहीणी, आजी-आजोबा, सुमी, सवंगडी या साऱ्यांच्या नाते संबंधातून एक-एक कथा संतांनी उलगडली आहे. प्रामुख्याने आई-वडीलांच्या प्रेमास भुकेलेल्या लंपनच्या मनातील तीव्र ओढ कायम आहे. आई-वडील यांच्या आठवणीमुळे तो खूपच गंभीर, आत्मकेंद्री, आत्मलक्षी झालेचे पदोपदी दिसतो.

'वनवास' आणि 'पंखा' या कथासंग्रहातून लंपनच्या व्यक्तित्तेद्वारे प्रकाश संतांनी आपले बालपण मांडले असून आलेले सुखदुःखाचे अनुभव निरागस मनाने, हळव्या व नाजूक शब्दांच्या वलयांत गुंफलेले कथानक, वातावरण, निसर्गचित्रण याचबरोबर 'प्रेम' या संकल्पनेची कथानकांतून येणारी प्रचिती जवळची वाटते. त्यामुळे संतांचे सर्वच साहित्य मनाला आनंद देते.

बेळगांवच्या कुशीत व तिथल्याच तांबड्या मातीत आई-वडीलांविना आजोबा

आजीच्या संगतीत लंपन शाळेचा श्रीगणेशा करतो. लहान वय व त्याच काळात आईच्या वात्सल्याची ऊब त्याला मिळत नाही त्यामुळे तो अधिक गंभीर, गूढ वाटतो. या त्याच्या उद्दीग्नतेच्या काळात त्याची जीवा-भावाची मैत्रीण सुमी त्याला आधार देवून मनोबल वाढवण्याचा, त्याला सुख देण्याचा आटोकाट प्रयत्न करतांना दिसते. त्या दोघांची मैत्री ही केवळ मैत्री नसून शाश्वत सोबतीचा जणू साक्षात्कार आहे. आई-वडीलांच्या, आजी-आजोबांच्या इच्छा अपेक्षा तसेच लंपनच्या गुरफटलेल्या भावना, त्याचे निराळे भावविश्व याचा सुरेख धागा दोन्ही कथासंग्रहात प्रकाश संत यांनी मांडला आहे.

लंपनचे भावविश्व, निसर्ग, शाळा, मित्र-मैत्रीणी, त्याला भेटलेली जीवाभावाची माणसं याचे बारकाईने अवलोकन करून लंपन सामाजिक बांधीलकी, रितीरिवाज, संस्कृती यांचे जतन करून आदर्श पाल्याची जबाबदारी पार पाडतो. समाजात घडणाऱ्या चांगल्या-वाईट गोष्टींचे यथायोग्य आकलन करण्याचा व वास्तवतेला धरून सत्याचा स्वीकार करण्याचा लंपनने या ठिकाणी प्रयत्न केला आहे. लंपन व सुमी यांची जीवाभावाची प्रीती, आईवडीलांचे, आजोबा-आजीचे, माया-ममतेचे वात्सल्य या सान्या गोष्टी चढत्या क्रमानेच समोर आल्या आहेत.

गावचा परिसर, तेथील चित्र-विचित्र स्वभावाची माणसं, त्यांचे जीवनमान, सवयी, हावभाव तसेच त्यांच्या मनातील निरागस मनाचा आविष्कार व जोपासली गेलेली सामाजिक बांधीलकी, संस्कारक्षम शिकवण या सान्या गोष्टी एकत्रपणे गुंफून प्रकाश संत यांनी कथेमध्ये अस्सल जिवंतपणा उभा केला आहे. लहान मुलांपासून ते थोरा-मोठ्यांच्या मनांतील त्यांचा वैचारिक, सामाजिक, व्यावहारिक गोष्टीचा वेध घेवून त्यामागील जीवनोपयोगी तत्वांची ते जाणीव करताना दिसतात. समाजात आपले स्थान कसे असावे? प्रामाणिकपणा म्हणजे काय? प्रेम म्हणजे नेमके काय? आणि प्रत्येकाच्या वाट्याला येणारी संकटे कोण-कोणती? या सर्व बाबीचे तपशीलवार विचारपूर्वक केलेले अध्ययन म्हणजे प्रकाश संत यांचे 'वनवास' व 'पंखा' हे कथासंग्रह होय.

प्रकाश संत म्हणजे जादूगाराने जशी जादूमय कांडी फिरवून सान्यांना वश करून घ्यावे तोच प्रत्यंतर संत यांच्या कथावाङ्मयाच्या बाबतीत दिसतो.

आशय मांडण्याची निवेदन शैली, भाषाशैली, वास्तवप्रसंग, वातावरण, प्रसंगनिर्मिती, प्रेमाचे वास्तव दर्शन व दुःख-वेदनांची तीव्र दाहकता, यामुळे त्यांचे कथासंग्रह अधिकच रोमांचकारी, रोचक व मनाला उल्हासित करणारे वाटतात.

✓ एकूणच 'वनवास' व 'पंखा' कथासंग्रहातून मानवाला आत्मशोधन करावयास भाग पाडून जीवन मूल्यांची जाण देणारे हे संग्रह आहेत. बालमन व त्याची जडणघडण तसेच त्याला प्रेमाची हवी असणारी ऊब, आईचे वात्सल्य व प्रीती, वडीलांचा धाक व धपाटा या सान्या गोष्टी लहानांचे जीवन उज्वल बनविण्यास योग्य असतात हे पटते.

आपलं बालपण, आपले प्रसंग, पहिले प्रेम, संस्काराची पहिली पायरी, आपली कर्तव्ये, मुल्ये आणि सर्वात महत्वाचे म्हणजे आपले जीवन तसेच संस्कृती व शिकवण या सान्या गोष्टी हळूवारपणे सांगून ते मनात खोलपर्यंत रूजवून त्यांना जाणीवेचे घुमारे निर्माण करणारे व जीवन जगण्यास सक्षम उभारी देण्याइतपत लाखमोलाचं व काळजाला हात घालून वेभान मनाला आवर घालणारे असे प्रकाश संत यांचेच साहित्य आहे असे मला वाटते. त्यामध्ये आदर्श मुलगा, आदर्श नातू, आदर्श प्रियकर, आदर्श शिष्य व आदर्श माता-पिता, आजी-आजोबा, सुमी अशी प्रतिबिंबेच पहावयास मिळतात.
